

Poznańskie Studia Polonistyczne
Seria Językoznawcza
t. 19 (39), z. 2

Kinga Banderowicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

***Koneweczek osiem sztuczek
i mycka aksamitna białogłowska.
O dobrach doczesnych w inwentarzach rzeczy
pozostałych po poznańskich mieszczanach***

Człowiek współczesny, chcąc przyswoić sobie dorobek cywilizacyjny i poznawczy poprzednich pokoleń, powinien analizować znaczenia używanych przez nich wyrazów, bo każdy wyraz nazywa wyodrębnioną przez człowieka w akcie poznania jakąś część tamtego życia¹.

Badania dotyczące historii miast przeżywają swój renesans. Historycy dokonują klasyfikacji źródeł, wyznaczają metodologie i założenia teoretyczne, przeprowadzają też krytyczne edycje cennych tekstów źródłowych. Naukowcy będący przedstawicielami innych dyscyplin również podejmują próby analizy wybranych tekstów dawnych, a tym samym odkrywają coraz to nowe przestrzenie badawcze. Z tworzącej się w wyniku tych działań interdyscyplinarnej przestrzeni badawczej można wnioskować, że studia nad archiwalnymi zapiskami – o proveniencji miejskiej i kościelnej – będą się nadal rozwijać. Podobnie jak rosnące obecnie zainteresowanie historią „małych ojczyzn”, lokalnych wspólnot, regionów, miast i wsi. Dzieje się tak, gdyż

żyjąc w czasach współczesnych, jesteśmy świadkami nowych trendów. Z jednej strony jest to krzewienie idei zjednoczonej Europy i powstawania zrębów cywilizacji globalnej, a z drugiej renesans regionalizmu, często określany jako „przebudzenie etniczne”, „powrót do korzeni”, „zakorzenienie w małej ojczyźnie”. Badania socjologiczne wykazują zagubienie człowieka we współczesnym świecie w chwili, gdy jest on pozbawiony możliwości identyfikacji z bliskim mu środo-

---

¹ R. Pawłowska, *Życie mieszczyki gdańskiej na podstawie słownictwa „Inwentarza mienia domowego” Magdaleny Szumanowej z 1706 roku*, w: *Polszczyzna regionalna Pomorza*, t. 8, Warszawa 1998, s. 131.

wiskiem naturalnym, geograficznym, etnicznym i kulturowym. Poczucie przynależności do konkretnego miejsca jest podstawą aktywności człowieka. Region jest rzeczywistością „zakorzeniającą” człowieka w bliskiej mu wspólnotcie, kulturze i terytorium, a tym samym daje poczucie bycia „u siebie” i bycia sobą².

Niniejszy artykuł traktować należy jako reprezentację wciąż żywej koncepcji metodologicznej postulującej, by badaniami objąć polszczyznę historyczną, co stwarza podstawę do lepszego zrozumienia zjawisk występujących w nowszych czasach. Do analiz lingwistycznych zostały wybrane fragmenty archiwalnych ksiąg miejskich Poznania. Ekscerpcji dłuższych passusów dokonano z lokalnych **akt sądu wójtowskiego** (*acta advocatialis*; dalej: ASW), czyli akt sądownictwa spornego ławy miejskiej. Sąd ławniczy to organ niższej instancji; tworzyli go wójt sądowy i ławnicy. Obradom przewodniczył wójt, który miał prawo sądzić wiele spraw jednoosobowo. Członkowie sądu ławniczego rozpatrywali sprawy cywilne i karne, a także związane z obrotem nieruchomości. Kolegium przeprowadzało ponadto przesłuchania wezwanych uprzednio świadków, było także odbiorcą oczyszczających przysięg składanych przez mieszczan. Na zlecenie wójta ławnicy przeprowadzali obdukcje oraz oględziny miejsc przestępstw. Członkowie sądu ławniczego przeprowadzali też wizje lokalne, sporządzali wpisy testamentowe oraz pośmiertne inwentarze dóbr mieszczan poznańskich, gdyż zakres ich jurysdykcji rozciągał się nad mieszkańcami miasta.

Wyrывkowej ekscerpcji (wyłącznie zapisy z inwentarzy mieszczkańskich) dokonano z czystopisowych ksiąg oznaczonych sygnaturami **I 371** oraz **I 389**. Pierwszy wolumin to

akta zeznane przed sądem wójta w Poznaniu [...] w czasie od 17 IV 1551 do 23 V 1554 r. Księga oprawna w skórę, formatu 215 × 325 mm, 281 kart. Akta przepisane na czysto (indukowane) przez [Jana z Kościana, pisarza wójtowsko-ławniczego] oraz przez pomocników kancelaryjnych, w języku łacińskim, starannym pismem humanistycznym (italiką), z elementami kursywy gotyckiej³.

Druga księga to

akta zeznane i spisane przed sądem wójta poznańskiego [...] w czasie od 3 I 1601 do 31 XII 1602 r. Księga oprawiona w deski obciążnięte skórą, z ozdobnymi tło-

² D. Grabowska, *Dziedzictwo kulturowe w regionie*, Warszawa 1995, s. 210.

³ Z. Wojciechowska, *Charakterystyka wykorzystanych źródeł. Źródła rękopiśmienne z zasobu Archiwum Państwowego w Poznaniu*, w: *Słownik nazwisk mieszkańców Poznania XVI–XVIII wieku*, t. 1, red. I. Sarnowska-Gieffing, Poznań 2011, s. 50–51.

czeniami i okuciami, formatu 210 × 350 mm, 894 karty. Akta przepisane na czysto przez Jana Kosmatkę, pisarka (*vicenotarius*) rady poznańskiej oraz przez innych pomocników kancelaryjnych, w języku łacińskim i polskim, pismem humanistycznym, zarówno italiką, jak i stylizowanym na kursywę gotycką⁴.

Inwentarze mieszczańskie w wymienionym źródle stanowią niewielki odsetek wpisów. Wśród wyodrębnionych przeze mnie blisko pięćdziesięciu innych gatunków tekstów urzędowych⁵ występujących w aktach sądu wójtowskiego spisy inwentarzowe pojawiają się niezmiernie rzadko. Zapewne dlatego, że również w innych księgach dokonywano stosownych zapisek. Oprócz akt wójtowskich i radzieckich także księgi sądu sierociego, akta szafarskie, akta kryminalne, księgi grodzkie czy też miscellanea zawierają poważną liczbę inwentarzy⁶. Zazwyczaj są to inwentarze pośmiertne, chociaż praktyka pokazuje, że – inaczej niż nakazywało prawo magdeburskie – inwentarzem określano również spis majątku mieszczan poważnie chorych, zbiegłych, dłużników lub uwięzionych. Inwentarz to „urzędne [sic!] popisanie rzeczy należonych na dziedzictwie albo w mieszkaniu zmarłego, albo też dłużnika za pewnym przewodem prawa, choć nie zmarłego, uczyniony przez dziedzica lub opiekuny (sic!) dzieci, które lat nie mają”⁷, a zatem można przyjąć, że jest to zespół zapisek określający prawdziwą ilość oraz wartość wszystkich składników majątku pozostawionego przez zmarłego. Inwentarze umożliwiają więc interdyscyplinarne badania nad faktycznym, a nie tylko zakładanym stanem posiadania mieszczan i rzucają światło na rzeczywisty stopień ich zamożności.

Wielokrotnie zwracano uwagę na bogactwo i różnorodność materiałów zawartych w inwentarzach mieszczańskich.

Stanowią one bowiem bardzo cenne źródło szczególnie dla poznania stosunków społeczno-gospodarczych (przemysł, handel, kredyt, pieniądz, stopa życiowa różnych warstw społecznych) oraz kultury materialnej od strony produkcji (surowce,

⁴ Ibidem.

⁵ K. Banderowicz, *Zróżnicowanie gatunkowe stylu urzędowego doby średniopolskiej (na przykładzie poznańskich akt sądu wójtowskiego)*, w: *Język – tekst – kultura*, red. H. Bartwicka, Bydgoszcz 2010, s. 81–91.

⁶ Inwentarze zachowane w księgach wójtowskich i radzieckich ukazały się drukiem. Por. *Inwentarze mieszczańskie z lat 1528–1635, z ksiąg miejskich Poznania*, przygotowali do druku S. Nawrocki, J. Wisłocki, Poznań 1961; *Inwentarze mieszczańskie Poznania*, przygotowali do druku S. Nawrocki, J. Wisłocki, Poznań 1961; *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, przygotowali do druku J. Burszta, C. Łuczak, Poznań 1962–1965.

⁷ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw mieskich [sic!] prawa majdeburskiego [sic!] w Koronie Polskiej*, Warszawa 1955, s. 175.

półfabrykaty, materiały pomocnicze, gotowe produkty, narzędzia pracy), jak i od strony konsumpcji (wypożyczenie wnętrza mieszkań, przedmioty codziennego użytku, ubiory, przedmioty luksusowe i służące do ozdoby itp.). Inwentarze mieszczańskie zainteresują zapewne również historyków sztuki (obrazy, wytwory rzemiosła artystycznego, przedmioty zdobnicze), historyka kultury (książki), etnografa, historyka medycyny i farmacji [...]. Są więc w sumie jednym z najważniejszych źródeł dotyczących problematyki miejskiej przed rozbiorami⁸.

Zestawione na potrzeby niniejszego artykułu inwentarze mieszczan poznkańskich charakteryzują się względnie stałą budową i wewnętrzną spójnością. Każdy z nich rozpoczyna się ozdobnym incipitem, zawierającym dane antroponimiczne, który pełni funkcję wyodrębniającego tytułu, np. *Inventariu'[m] reru'[m] Davidis Heimrych; Inventarium rerum morte olim Barbara Kozodojewa*. Dalej pojawia się krótki tekst łaciński, w którym zapisano powtórnie dane osobowe zmarłego, nazwiska osób dokonujących spisu oraz (niekiedy) dokładną datę, np. *Ad officiu' spectab. Dni' Stephani Winklery advocati civitatis Posn'an venientes famati Stanislaus Swiderski et Joannis Puczała braseatores cives Posnań tutores haredum ac bonoru' olim famati Bartholomai Goły braseatoris civis Posnań obtulerunt ad prasens officiu' in czarta per se conscriptu' inventariu' bonorum post obitu' eiusde' Bartholomei et uxoris illius relictoru' petentes illu' ab eodem officio suscipi et in acta prasentia inseri quod obtinuerunt. Cuius series est talis*. Następnie, już w języku polskim, umieszczano spis dobrodziejstw inwentarza osoby zmarłej, czasami ujawniano liczbę poszczególnych sztuk dobytku. Niekiedy przedmioty specjalnie klasyfikowano i przypisywano do różnych grup, np. *szaty, szaty chodzone, szaty białe, męskie szaty, pościel*. Na końcu, aczkolwiek sporadycznie, zdarzało się, że pisarz umieszczał łacińską inskrypcję.

Warto przyjrzeć się zmodernizowanej⁹ transkrypcji jednego z analizowanych inwentarzy (1601 rok):

Inventariu'[m] reru'[m] Davidis Heimrych

[...]

Szaty

szubka czarna moherowa z rękawami królikowymi futrem podszyta,

⁸ *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania. Tom I z lat 1700–1758*, przygotowali do druku J. Burszta, C. Łuczak, Poznań 1962, s. IX.

⁹ W celu uniknięcia niejasności sformułowań występujących w rękopisach dostosowałam grafie, interpunkcję, składnię i fleksję tekstu, ingerując weń ostrożnie, lecz w większym stopniu, niż nakazuje K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, Warszawa 1953. Teksty analizowanych inwentarzy zamieściłam w *Aneksie*.

hazuka czamletowa slamami lisimi podszyta,
letnik brunatny moherowy,
letnik czamletowy dziki z wodą,
płaszcz żałobny,
delia czarna wypruta i futro do tej delii stare,
kaziaczka zielona i pludry zamszowe, i pludry barchanowe,
kabat zamszowy, a drugi barchanowy,
letniki dwa: jeden czerwony bojowy, a drugi lazurowy moherowy,
kszałt aksamitny czarny, a drugi tabinowy,
firanki od łoża zielone,
kapelusz męski,
mycka aksamitna białogłowska,
kołpak pilśniiany z wyłogami lisimi,
koldra stara bawełną podszyta,
lichtarz mosiężny zawieszisty,
mis cynowych małych i wielkich sztuk dwadzieścia i osiem,
talerzy cynowych tuzin,
miednica cynowa wielka i konew cynowa wielka,
siedem dzbanuszków kamiennych z cynowym przykryciem,
koneweczek osiem sztuczek, słoik do masła,
kubek kamienny cyną oprawny,
glinianych statków osiem sztuk cyną oprawnych,
trzy sztuki: do ognia dwie, a trzecia fiasza miedziana,
lichtarzy mosiężnych dziewięć, co na stół,
obrazków w ramach sztuk czternaście,
ksiąg wielkich i małych dwadzieścia i troje,
panewek pięć sztuk, miednica miedziana,
rożna cztery, pościeli sztuk dwadzieścia i dwie,
skrzynie dwie białych szat,
wina dwa statki wczesne, pełne, w piwnicy,
dwa stosy dREW dębowych [...].

ASW I 389, s. 10–11.

Inwentarze mieszczańskie poznańskie są niewątpliwie przydatne do badań onomastycznych, pozwalają też zapoznać się ze stanem majątności mieszkańców miasta, wykonywanymi przez nich zawodami i, związaną z tym, ich pozycją społeczną. Dane te umożliwiają weryfikowanie wniosków na temat stratyfikacji społeczności miejskiej, hierarchii zawodów, a także porównanie stopnia i tempa bogacenia się mieszczań w Wielkopolsce z mieszkańcami innych podobnych ośrodków miejskich.

W wyekscerpowanym materiale źródłowym znajdują się rozmaitego rodzaju „skarby mieszczańskie”, czyli dobra materialne poznaniaków, które

przypisałam do różnych klas przedmiotów¹⁰, a które w obrębie poszczególnych grup uszeregowałam alfabetycznie:

1) pieniądze

gotowe i długi;

2) odzież i jej elementy

czepiec – ‘kapturek do zakrywania włosów; w XVIII w. zastąpiony kornetem’¹¹, *delia* – ‘bogata suknia wykonana z tkaniny przesywanej złotem, pierwotnie purpurowa; z czasem upowszechniła się i zaczęto ją wykonywać z bawełny, miała wcięty stan’, *fartuch (okolisty)*, *futro*, *giermaczek* – ‘długa suknia wierzchnia’, *giezło* – ‘koszula kobieca’, *hazuka* – ‘długie, wierzchnie ubranie; rodzaj płaszcza z długimi rękawami’, *kabat / kabacik* – ‘krótki kaftan; kobiecy zazwyczaj był sznurowany z tyłu i nie miał fałd’, *kapelusz męski*, *kaplerzyk* – ‘kołnier’, *kaziaczka* – ‘kobiecy kaftanik’, *kitlica* – ‘suknia płócienna wierzchnia: męska, kobieca, żołnierska i stajenna’, *kołnierz*, *kołpak* – ‘rodzaj czapki, zwłaszcza obłożonej futrem, dość wysokiej, nieco szerszej u góry niż u dołu lub cylindrycznej’, *koszule marszczone*, *koszule niewieście*, *koszule spodnie*, *koszule wąskie*, *koszulki (do pięści)*, *kształt / kształcik* – ‘suknia bez rękawów, w której stanik i spódnica były uszyte z jednej tkaniny, a przy szyi i dłoniach widać było małą krezę koszulki. Koszulka ta była haftowana złotem, miała mocno marszczone rękawy, a z czasem mała kreza przy szyi i dłoniach zdobiona była czarnym jedwabnym haftem. Spódnica była suto układana w fałdy od pasa w dół’, też ‘stanik, gorset’, *kuna* – ‘futro kunie’, *letnik* – ‘letnia suknia kobieca’, *mętlik* – ‘rodzaj płaszcza lub podwłośnika kobiecego; był bogato sznurowany, obszyty guzami i zawieszany na ramieniu’, *mycka*, *obojczyk / oplecek (sukienny)* – ‘gorset, stanik’, *pas*, *pludry* – ‘szerokie, woro-

¹⁰ Należy pamiętać, że niniejsza klasyfikacja przedmiotów inwentaryzowanych jest umowna. W niektórych przypadkach nie można bowiem, bez szerszego kontekstu, jednoznacznie przyporządkować dóbr, np. *jachteli* czy *stolków do lania piwa* nie można traktować jedynie jako elementów wyposażenia izb piwowników, gdyż sprzęty te mogły równie dobrze znajdować się w każdym innym domostwie.

¹¹ Znaczenie leksemów objaśniam na podstawie danych ze słowników narodowych oraz innych publikacji. Por. M.A. Trotz, *Nowy dykjonarz to jest Słownik polsko-niemiecko-francuski*, Breslau 1832; S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1854–1860; *Słownik etymologiczny języka polskiego*, red. E. Sławski, Kraków 1952–; *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, t. 1–35, Wrocław 1966–2011; *Słownik języka polskiego XVII i I połowy XVIII wieku*, Kraków 1999– [wydanie internetowe]; Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1900–1903; *Podręczna Encyklopedia Powszechna podług piątego wydania Meyera opracowana i uzupełniona*, red. A. Wiślicki, Warszawa 1894–1901; K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Lach, A. Manteuffel-Szarota, *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2007; A. Lewińska, *Słownictwo z zakresu dawnej kultury materialnej w „Inwentarzu ekonomii malborskiej” z 1745 roku*, Gdańsk 2005; A. Mączak, *Sukiennictwo wielkopolskie XVI–XVII wiek*, Warszawa 1955.

wate spodnie', *plaszcz (żałobny)*, *podwika* – 'kwef; zasłona kobiecej głowy', *rąbeczki* – 'cienkie chusty noszone przez kobiety zamężne', *rękawy*, *suknie*, *szubka* – 'krótka suknia podbita futrem, miała krótkie rękawy', *ubrania*, *załoga* – 'zakładka przy sukni', *zarękawie* – 'rękawek do chowania dłoni przed zimnem', *żupan (sukienny)*, *żupica (sukienna)* / *żupiczka* – 'kiltlica; suknia powszechna, zwyczajna, domowa; nie miała rękawów';

3) obuwie

patynki – 'pantofle kobiece, buty', *piłśnianki* – 'buty z piłśni', *trzewiki zamszowe*;

4) biżuteria

korale, *kryształki*, *paciorki (koralowe)*, *pierścionki*, *przyprawki z włosów* – 'peruki', *zęby wilcze*, *zanikle / zanikielek* – 'spinka';

5) sprzęty domowe

– kuchenne

brytfanna, *cebernik* – 'naczynie do noszenia wody', *dribus* – 'trójnog do stawiania naczynia nad ogniem; faska, szaflik', *durszlak*, *dzbany i dzbanuszki*, *flasze*, *garniec*, *kamień (żelazny)*, *kotły i kociołki*, *kubek*, *kuflak* – 'szklanica; kubek', *lej*, *łagiewka* – 'naczynie podróżne do napojów, baryłka, cebrzyk', *łyżki drewniane*, *misy małe i wielkie*, *panewki* – 'szerokie i płytkie naczynia, niekiedy podobne do kociołka', *półmiski*, *przystawki*, *rożna*, *ruszt*, *salserka* – 'sosjerka; naczynie do sosu z salsy, czyli gorzkiego ziela do przyprawiania mięsa', *skrzynia do kasz*, *słoik do masła*, *słoik drewniany*, *statki* – 'naczynia, przyrządy', *sypień* – 'naczynie do przesypywania, przelewania; czerpak', *szaflik* – 'naczynie do płynów', *talerze*, *wilk żelazny do pieczenia*;

– łazienkowe

antwas – 'miednica, umywalnia', *grzebień rogowy*, *kadzidło*, *kamyszek łazienny*, *konew wielka*, *koneweczki*, *miednice*, *mydło*, *wanna do prania szat*, *węborek skórzany* – 'wiadro; kubełek do noszenia płynów';

– wyposażenie domu

baiulum – 'kufer, skrzynia', *cista* – 'skrzynia', *kamień wosku*, *kropidniczka*, *krucyfiks*, *lichtarze na stół*, *lichtarz zawieszisty*, *lichtarzyki*, *łoże*, *plachty*, *skrzynie*, *spidwas* – 'szafa', *stół*, *włócznia*;

6) narzędzia do pracy zawodowej

balka ważna – 'belka przy wadze, na której zawiesza się szale', *bańki*, *dłuto*, *funt ołowny* – 'odważnik', *jachtele* – 'beczki do piwa', *kadź*, *kamienie do toczenia rąbków*, *klamry*, *kleszcze*, *kliny*, *klocki do splatania sznurków*, *kolce*, *koryto dębowe*, *lije* – 'lej', *łokieć drewniany*, *miechy słodowe*, *nożyczki*, *pagament* – 'kawalek srebra', *pila*, *półkłodek* – 'beczka', *przędła*, *siekiera*, *stołek do lania piwa*, *stopka mosiężna*, *strug*, *strugadła*, *szalki do warzenia*, *śruba do wosku*, *świder*, *widły*, *zasłona do pieca*, *zawiasy*;

7) konfekcja

– pościelowa

firanki od łoża, kołdry, pierzyny (spodnie i wierzchnie), poduszki, poszwy i poszewki, pościele, prześcieradła, zagłówki;

– stołowa

obrussy;

– inna

botuch – ‘prześcieradło kąpielowe’, *chusty wielkie z siatką, ręczniki, ścierki, tkanki* – ‘obłogi, szlaki, obramowania, taśmy’;

8) materiały

– do szycia odzieży

adamaszek – ‘kosztowna żakardowa tkanina dwustronna najczęściej jedwabna, zwykle jednobarwna, używana na kosztowne ubiory, bieliznę pościelową i stołową oraz do obijania mebli’, *aksamit* – ‘tkanina bawełniana z krótkim włosiem bawełnianym, jedwabnym lub wełnianym; używana na ubiory reprezentacyjne, stroje liturgiczne, zasłony i kapy oraz do obicia mebli’, *barchan* – ‘cienka tkanina lniano-bawełniana jednostronnie barwiona (do XIX w.) ze splotem skośnym lub płóciennym; głównie używana do wyrobu bielizny’, *cwelich* – ‘tkanina lniana lub konopna, później bawełniana, z podwójnej osnowy, tkana w pasy i kostki, droższa od drelichu, ale używana przez ludzi mniej zamożnych’, *czamlet* – ‘cienka tkanina z sierści wielbłądziej lub wełny czesankowej kozy azjatyckiej’, też ‘ostra tkanina wełniana z domieszką przędzy bawełnianej’, *futra*: *baranie, królicze i lisie*, *haras* – ‘lekka i cienka tkanina wełniana używana na podszewki, pasy i spódnice’, *jedwab* – ‘tkanina połyskliwa, gładka, miękka, cienka i lekka, pozyskiwana z włókien z kokonów jedwabników’, *karaza* – ‘sukno proste, grube; samodział’, *len* – ‘przewiewna tkanina z czystej przędzy lnianej’, *moher* – ‘cienka tkanina z wełny czesankowej z kóz angorskich o płóciennym splocie; bardzo droga; łatwo się mechaci, jest przy tym lekka, puszysta, ma długie włókna i połysk’, *pacześ* – ‘tkanina z włókien konopnych wykorzystywana na ubrania, worki oraz postronki; gorszy gatunek płótna lnianego’, *pierze, pilśń* – ‘wyrób włókienniczy poddany filcowaniu’, *płatki sukienne w płachetce, płótna*: *bielone, głogowskie i koleńskie* – ‘tkaniny o splocie płóciennym z włókien lnianych, konopnych lub bawełnianych; używane do wyrobu bielizny pościelowej, stołowej i osobistej’, *półforsztat* – ‘jedwabna tkanina wzorzysta’, *przedza, satyna* – ‘tkanina bawełniana podobna do atlasu, używana na sukienki’, *sukno*: *poznańskie i surowe* – ‘ciężka tkanina wełniana, zgrzebna, odporna na wiatr i wodę, przeznaczona do wyrobu płaszczy i na obicia mebli’, *tabin* – ‘gatunek tkaniny jedwabnej’, *tkanina z pereł, wełna* – ‘naturalne włókno z sierści owiec, kóz, lam i wielbłądów’, *włóczka* – ‘grubsza przędza’, *zamsz* – ‘miękka i chłonna wyprawiona skóra zwierzęca’,

– dekoracyjne

abslag – ‘ozdobna wypustka lub obramowanie’, *brama do mycki* – ‘obłoga, obramowanie, taśma’, *haftki*;

9) cymelia: książki, obrazy

księgi (wielkie i małe), papier, miedziane kartki, obrazki w ramach;

10) nieruchomości

domy;

11) pozostałe

chmiel, stosy drew dębowych / dębina, wino, pagament – ‘kawałek srebra’, *połcie mięsa wieprzowego, skóry wołowe surowe*.

Zebrany powyżej materiał leksykalny został pogrupowany według klucza semantycznego w celu możliwie pełnej charakterystyki semantycznej i funkcjonalnej. Dla tej grupy słownictwa znamieną jest nierozbudowana synonimika, co uznaje się za cechę tekstów reprezentujących styl urzędowy. Zamieszczony powyżej słownik obejmuje przede wszystkim archaizmy materialne, co umożliwi rekonstrukcję ówczesnej kultury materialnej, zwłaszcza że wymienione wyrazy należą do słownictwa potocznego i w większości do leksyki ogólnej. W podanym zbiorze nie notuje się wyrazów wskazujących na terytorialną dyferencjację języka. Ze względu na pochodzenie występujących w tekście źródłowym wyrazów należy stwierdzić, że znajdują się tam zarówno wyrazy rodzime, jak i zapożyczenia, głównie z języka niemieckiego i łaciny. Do dziś w polszczyźnie zachowała się część z wymienionych leksemów. Kilka, np. *łokieć, kamień*, pozostało w naszym języku z pierwotnym, niespecjalistycznym znaczeniem. Można także przypuszczać, że niektóre wyrazy funkcjonowały w polszczyźnie początków XVII wieku jako terminy specjalistyczne.

Wyrazy poddane analizie zostały poniżej przedstawione według ich stosunków ilościowych, co pozwala wskazać grupę słownictwa najbardziej rozbudowanego (por. tabela na s. 56 z liczbą wyrazów należących do poszczególnych grup tematycznych).

Nawet pobieżny ogląd danych ilościowych pozwala potwierdzić, że słownictwo określające dobra materiale wskazujące na pozycję poznaniaków w dawnej aksjologii społecznej (nazwy sprzętów domowych, odzieży oraz narzędzi do pracy zawodowej) jest najbardziej rozbudowane, najbardziej zasobne w leksemy.

Na podstawie danych zgromadzonych z inwentarzy poznańskich będących przedmiotem analiz można stwierdzić, że **wielkopolscy mieszczenie byli dość zamożni** i posiadali wiele dóbr różnego rodzaju. Ówczesną miarą bogactwa były, inaczej niż obecnie, codzienne dobra użytkowe z klasy konfekcji pościelowej, bielizny stołowej czy materiałów ubraniowych. Poznaniacy, zarówno

patrycjusze, jak i pospolicci rzemieślnicy, mieli pod dostatkiem pierzyn, poduszek, kołder, ręczników, obrusów czy odzieży. Wyjątkowo cenne były również sprzęty domowe, np. przybory kuchenne, zastawy stołowe, akcesoria łazienkowe, dobra użytkowe. Posiadanie naczyń cynowych i miedzianych oznaczało przynależność do wyższej warstwy społecznej, podczas gdy biedota korzystała wciąż z przedmiotów drewnianych albo wykonanych z gliny. Oczywiście mieszczenie posiadali także biżuterię, nieruchomości czy pieniądze, ale to nie one decydowały o hierarchii stanowej. Wyjątkowo w spisach pojawia się broń, ale chyba tylko jako pamiątka rodzinna lub dekoracja, a nie jako narzędzie do walki.

Tabela. Frekwencja leksemów w obrębie grup semantycznych

Grupa semantyczna	Liczba wyrazów w grupie	Udział procentowy
sprzęty domowe	51	28,18
odzież i jej elementy	34	18,79
narzędzia do pracy zawodowej	31	17,12
materiały	28	15,47
konfekcja	14	7,73
biżuteria	7	3,87
pozostałe	6	3,32
cymelia: książki, obrazy	4	2,20
obuwie	3	1,66
pieniądze	2	1,10
nieruchomości	1	0,56
RAZEM	181	100%

Inwentarze majątności kobiecych charakteryzują się szczegółowymi opisami ubiorów i ich kolorów, ozdób, bielizny lub pościeli. Szczególnie istotne były dodatkowe wskazania jakości i rodzaju materiałów, z których wykonywano odzież. Te bowiem świadczyły o pozycji społecznej i zamożności mieszczek.

Inwentarze miejskie oprócz szacunków dotyczących posiadanych przez poznaniaków dóbr są świadectwem ówczesnego systemu kancelaryjnego. Introdukcja i zakończenie stanowią ramę ujmującą zasadniczy tekst w zamkniętą całość. Sednem analizowanych zapisów jest enumeracja pozostawionego majątku. Typowy wzór opisu rzeczy inwentaryzowanych prezentował składniki w następującej kolejności:

- wykaz gotówki i zaciągniętych długów,
- opis budynków lub innych nieruchomości,

- wyliczenie sprzętów i urządzeń domowych oraz mebli,
- spis naczyń i przyborów kuchennych,
- przedstawienie zgromadzonej pościeli, bielizny, odzieży i obuwia,
- spis cymeliów, klejnotów, ksiąg i broni.

Występowanie utartych modeli kompozycyjnych potwierdzają też wpisy inwentarzowe w księgach innych miast z tego okresu. Nawet wyimkowa analiza tekstów poznańskich inwentarzy mieszczańskich pozwala śledzić poszczególne wyznaczniki stylu urzędowo-kancelaryjnego, który owe dokumenty reprezentują, wskazując jednoznacznie, że ten wariant funkcjonalny polszczyzny był obecny w piśmiennictwie dawnym i stanowił podstawę współczesnej odmiany gatunkowej.

Aneks¹²

1. Inventarius rerum [Małgorzaty] ubogiej

[...]

In baiulo uno: dwie pierzyny nieposzyte i zagłówek też nieposzyty.

In baiulo altero: pierzynka obdarta i zagłówek poszyty,

kitlica płócienna baranami podszyta,

suknia czerwona sukienna królikami podbita,

futerko z brzuszków króliczych, którymi się niewiasty opasują,

zarekawie moherowe mienione,

sztuka pilśni do mycek,

piłśnianki stare,

patynek starych 2 pary,

kąski futerek króliczych i płatki sukienne w płachetce,

dwie panewki stare, a trzecia o dwóch nogach też stara,

kociołek stary miedziany,

płachta do zakrywania taszu¹³.

In cista: płótna koleńskiego sztuczka,

grubego płótna sztuczka,

wałek proste[go] płótna bielonego,

kęs płótna głogowskiego,

sztuczka głogowskie[go] płótna poczęta,

ostatek płótna głogowskiego,

czarne[go] płótna 2 kąski,

¹² Wybrane fragmenty inwentarzy przytaczam z zachowaniem oryginalnego układu graficznego.

¹³ *Tasz* – buda, jatka, kram.

3 koszule wąskie z głogowskie[go], 2 z prostego, a jedna z koleńskiego płótna,
nowa,
tkanek 2 wiążące,
6 rąbeczków prostych,
2 koszule niewieście z głogowskiego płótna, nowe,
4 paciletki nowe, jedwabiem naszyte,
2 tkańce aksamitne nowe,
kąs aksamitu czarne[go],
prześcieradło nowe,
brama do mycki,
rękawy płócienne niewszyte i sztuczki płótna,
fartuch stary,
nożyczki,
2 kamienie do toczenia rąbków,
prześcieradełko małe,
poduszka mała poszyta,
7 giezłek marszczonych nowych,
słoik drewniany.
In cista alia: płachta czarna,
łokieć drewniany,
płótna grubego kęs,
mycka z kitajki czarnej podszyta,
mycka czamletowa czarna podbita,
2 mycki czamletowe niepodszyte,
obrus,
kiltliczka kitajczana żółtogorąca aksamitem bramowana z wyłożkami gardeł kunich,
kuna,
pas aksamitny nowy z kąsem srebra pozłoczone[go],
letnik harasowy czarny,
konewka cynowa,
oplecek sukienny czerwony stary,
kęs pagamentu i zanikielek kontryfałowy,
4 klocki [do] splatania sznurków,
4 przystawki cynowe, miedniczka i 2 lichtarzyki mosiężne stare,
skóra zamszu i ubranie zamszowe stare,
kamyszek łązienny,
kamyszek biały okrągły,
grzebień rogowy,
ścierka stara,
23 przędła,
2 pary trzewików zamszowych,
przyprawki z włosów,
2 łyżki drewniane,

mydła 3 sztuczki,
miedziana kartka,
2 obrusy stare,
poszwa nowa,
poszwa stara,
prześcieradło stare,
ręcznik nowy,
obrusek stary zdrapany,
5 poszewek starych,
botuch stary,
6 koszul spodnich starych,
5 wierzchnich gielek starych,
8 fartuchów starych,
czepiec płócienny stary [...].

1551 r.

ASW I 371, s. 10–11.

2. Inventarium rerum morte olim Barbara Kozodojewa [...].

Trzy sztuki satynu poczęte, jedna czarna, druga zielona, trzecia żółta,
cztery kasy półforstacia, jeden zielony, drugi czarny, trzeci czerwony, czwarty
    żółtogarący,
płótna głogowskiego kąseczek,
barchanu szarego sztuka poczęta,
ite[m] kąsek barchanu szarego,
kitajki kąsek błękitny,
jedwabiu rozlicznej barwy po troszku i sznurek z niego uczyniony trzy ćwierci
    bez 2 łutu,
włóczki rozlicznej barwy trochę,
kadzidła trochę,
3 libry¹⁴ papieru,
dwie szalki do ważenia,
absłagu prostego trochę [...].

1552 r.

ASW I 371, s. 88.

3. Inventarius rer'u[m] Luce Golez

[...]

6 patelle anee,	2 pierścionki srebrne pozłociste,
1 durszlak et athena cu'[m] dribus ferreo,	koryto wielkie dębowe,
kocioł stary i lej miedziany,	kadź i 2 szafliki garbarskie,

---

¹⁴ *Libra* – jednostka wagi.

5 rożen i 3 wilki żelazne,
 3 klamry żelazne i ruszt,
 3 kamienie żelazne i świder,
 klin, dłuto, widły i kleszcze,
 śruba do wosku,
 balka ważna, kamień, półkamienia
     i ćwierć z mosiądzu,
 4 funty ołowne,
 2 kolce mosiężne,
 lichtarzyk mosiężny mały,
 piła wielka i drugie 2 małe,
 3 siekiery i zasłona do pieca,
 4 strugadła garbarskie,
 krucyfiks w skrzyneczce modrej,
 wosku kamień i 10 funtów,
 kocioł wielki warsztatowy
     i garniec żelazny,
 2 węborki skórzane i strug,
 7 skór wołowych surowych,
 kołnierz i tkanina z pereł,
 2 grosze srebrne z paciorkami
     korali małych,
 pieniądze gotowych 10 grzywie[n]
     bez półczwarta grosz[a],
 1552 r.
 ASW I 371, s. 92.

4. Inventarius rerum Baierowej [...]

obrusów..... 8,
 ręczników..... 6,
 prześcieradeł..... 5,
 poszew wielkich..... 6,
 poszewek..... 10,
 poszewek dziecinnych.... 4,
 gieźlek..... 7,
 ścierek..... 2,
 koszul męskich..... 2,
 fartuchów..... 3,
 obojczyki..... 2,
 rąbeczki wiotkie..... 3,

półkłódek trzci miodowej¹⁵,
 10 konew wielkich i małych,
 kropidniczka, antwas i kuflak
     z cyny,
 salserka i 2 bańki mosiężne,
 9 mis wielkich i 4 półmiski,
 6 przystawek i 5 talerzy,
 płaszcz z poznańskiego sukna,
 lnu kilka kit,
 4 sztuki płótna lnianego, bielonego, całe,
 3 sztuki obrusów,
 4 prześcieradła cienkie,
 5 ręczników cienkich i 5 poszew,
 2 obrusy i wał płótna surowego 1,
 16 sztuk przędzy,
 2 skrzynie,
 4 półcie mięsa wieprzowego,
 włócznia,
 4 pierzyny wierzchnie,
 2 pierzyny spodnie,
 4 zagłówki.
 [...].

konewek..... 8,
 mis wielkich..... 6,
 półmisek..... 3,
 przystawek..... 3,
 stopka mosiężna,
 kaplerzyk adamaszkowy zdarty,
 pierścionki srebrne pozłociste... 3,
 haftek srebrnych..... 6,
 pas mosiężnych cętek na czerwonej
     tkaninie,
 kociołki mosiężne..... 4,
 kotły miedziane..... 2,

¹⁵ *Półkłódek trzci miodowej* – beczka moszczu.

plótna pacześnego sztuki..... 3,	panewki..... 3,
plótna lnianego sztuka..... 1,	brytfanna miedziana,
pas srebrny biały, paciorki koralowe	lichtarze mosiężne..... 2,
ze srebrem i tkanina perłowa,	durszlak mosiężny i ruszt,
łagiewka z blachy białej,	pierzyn dobrych i złych..... 6,
rożna..... 3,	zagłówek..... 8,
wilk żelazny do pieczenia,	poduszki małe dziecięce..... 2.
[...].	
1553 r.	
ASW I 371, s. 203–203 v.	

5. Inventariu'[m] rerum Jacobi Gai

[...]

Inwentarz dóbr pozostałych po nieboszczyku Jakubie Gaju rzeźniku. Naprzód dom za Świętym Marcinem leżący w sąsiedztwie między starej Fudaliny domem z jednej strony, a między ulicą, która się dzieli z księżą stroną i z miejską. Pieniędzy zostało w sumie złotych sześćdziesiąt i jeden i groszy osiemnaście, dwa pasy srebrne: jeden większy, drugi mniejszy, u większego cętek 35, w mniejszym cętek 42 i dwa zanikła.

Szaty chodzone:

letnik tureckiego moheru żółtego jeden,
suknia zielona, suknia druga czarna,
mętlik moherowy czarny podszyty,
kitlica czarna królikami podszyta,
mętlik czarny sukienny,
futro królikowe i giermaczek czarny, co to futro było pod nim,
mętlik czarny sukienny baranym futrem podszyty,
mycki dwie, jedna aksamitna, druga moherowa,
kabacik adamaszku dzikiego,
kształcik aksamitny czarny,
kształcik moherowy,
załoga szydzierzewa królikami podszyta,
zarękawie czarne moherowo podszyte,
żupan mętwiszowy sukienny, czepiec czarny jedwabny,
przystawki dwie cynowe,
kotłów dwa we cztery ćwierci i dribus jeden.

Szaty białe:

koszulek siedem do pięści, podwiki trzy, obrusów cztery,
ręczników sześć,
poszewek osiem cwelichowych, poszwa wielka cwelichowa jedna,
poszwa lniana wielka i poszewka pacześna,
poła plótna pacześnego jedna,
plótna cztery łokcie lnianego,

dwie koszule marszczone, fartuchów trzy,
koszulka z czarnym szyciem jedna,
chustka wielka z białą siatką, pościeli sztuk piętnaście,
panewka jedna bez nóg [...].

1601 r.

ASW I 389, s. 2–3.

6. Inventarium rerum olim Bartholomai Goły

[...]

Inwentarz po śmierci nieboszczyka pana Bartosza Gołego mielcarza i mieszcza-
nina poznańskiego i po Jadwidze małżonce jego, obojgu powietrzem zmarłych,
spisany przez P. opiekunów. 4 April. Anno D. 1601.

Naprzód pieniędzy gotowych tak jako jest w testamencie opisano. Etc.

Długu u pana Sebastiana Skórzewskiego mieszczanina poznan'[skiego] podług spi-
sków nieboszczykowych złotych dziewięćdziesiąt i osiem i groszy osiemnaście.

Pas srebrny złocisty.

Pacierze koralowe, między nimi paciorków srebrnych białych 13 i dwa kryształki,
i pięć zębów wilczych oprawnych. Letnik moherowy czarny prosty.

Hazuka czarnego prostego sukna królikami szarymi podszyta.

Mętlík czarnego moheru prostego bieliznami podszyty naprzód czarne smuszki.

Męskie szaty:

Delia prostego szarego sukna nowa niczym niepodszyta,

tegoż sukna żupica niczym niepodszyta.

Delia stara szarego prostego sukna niczy'[m] niepodszyta.

Takaż żupica stara też niczym niepodszyta szara sukienna.

Ubranie lazuruowy karazej. Kołpak sukienny brunatny wiotki lisem prostym pod-
szyty.

Koszul męskich sześć.

Fartuch męski okolisty prosty wełniany jeden,

żupiczka zielonego moheru stara baranami podszyta,

mycka aksamitna pochodzona, koszulek lnianych 3.

Koszul spodnich lnianych 3. Fartuchów lnianych 3.

Obrusów cienkich 7, obrusów pacześnych 4.

Ręczników cienkich 2, pacześnych ręczników 2.

Prostych ręczników 2. Prostych ręczników płótna pacześnego 5.

Pościel:

Poszewek białego cwelichu 3. Pstrego cwelichu 1.

Prostych lnianych 7, pacześnych 3.

Poszwy wielkie lniane 3. Pacześne poszwy 2, cwelichowa 1.

Prześcieradło jedno lniane. Zagłówek albo poduszek dobrych 8. Pierzyn

zwierzchnych 2. Pierzyna spodnia 1. Pierza trochę grubego w naspie. Przędzy

półczwartej sztuki lnianej. Przędzy na świecidła trochę,

skrzyń wielkich starych prostych 4.

Misa cynowa stara 1. Talerzyk cynowy 1.
 Panewek wczesnych 2. Paneweczka mała 1.
 Lijek blachowy 1. Brytfanna żelazna 1.
 Cebernik żelazny 1. Klinów żelaznych 4, klamer 5, siekier 2, pił 3, kocioł pierald-
 ny 1. Drybus podeń 1.
 Dwa zawiasy żelazne stare. Jachteli starych 50.
 Dzbanów rozmiarów 20. Stołek do lania piwa 1.
 Drzewa i prącia do lasów trochę. Miechów słodowych 12.
 Sypniów dobrych 3. Chmielu ćwierci 6. Łoże taszarskiej¹⁶ roboty zielone, stół
 prosty 1. Spidwas prosty stary 1.
 Skrzynia jedna stara do kasz. Wanna do prania szat 1.
 Strona słonin dała się mniszkom dla chowania dzieci tych sierot.
 Drew we dworku u rzeki browarnych klofet¹⁷, dwa stoły oszacowane na osiem-
 dziesiąt złotych. Dębiny trochę oszacowanej na sześć grzywien. Te drwa szacowa-
 li panowie mielcarze starzy to jest pan Jan Dominowski, pan Wawrzyniec Zaleski,
 Jadam Krupny als Rzepkowski, pan Piotr Rysko.
 Klofet browarnych [drew] to co było w domu przedały się za fl. 12 [...].
 1601 r.
 ASW I 389, s. 89 v.–90 v.

Kinga Banderowicz

Eight pieces of catering pots and a velvet woman's headgear. On worldly possessions in the inventories of personal and household property of the burghers of Poznań

The present article is meant to support the idea of the research methodological concept that underlies a diachronic approach to the study of the Polish language in the aim of providing appropriate methodological and practical tools for analyzing language change and the one that would include historical Polish language in the general study on the language. This, in turn, would create foundations for a better understanding of the linguistic phenomena occurring in more recent times. For the linguistic analyses, some sections of the archival municipal records of the city of Poznań have been selected: the inventories of Poznań's burghers, whereas the longer passages have been excerpted from the local municipal records of the provincial court of justice, i.e., the records of civil litigation of the town's board of aldermen.

The source material, apart from being undoubtedly helpful in onomastic research, provides additionally an opportunity to learn more about the economic standing of the inhabitants, their professions and occupations and the related social standing. Thus obtained data make it possible to verify and, sometimes, reassess conclusions on the

¹⁶ *Tesarz* – stolarz.

¹⁷ *Klofet* – miara drzewa, też szczapa.

social stratification of the local townsfolk, the hierarchy in professions and, in addition, provide grounds for a reliable comparison of the degree and the growth rate in economic improvement between the burghers in Greater Poland and those of other towns and cities in Poland similar in size and importance.

On the basis of the resulting lexical and semantic analyses one can conclude that townspeople from Greater Poland of the time were fairly well-off and enjoyed wealth in terms of having an abundance of material and worldly things. The contemporary measure of wealth was everyday consumer goods that featured household linen, table linen and clothing. Household items, such as kitchenware, tableware, bathroom accessories, goods for own use were also considered valuable. In addition, townspeople had also jewelry, real property or money, but these did not constitute any major determinant factors in determining a particular position in the hierarchy of social standing.

KEY WORDS: inventories, municipal records of Poznań, chancery practice, townspeople of Greater Poland.

dr Kinga Banderowicz, Zakład Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i Onomastyki, Pracownia Onomastyczna, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza; zainteresowania naukowe: onomastyka uzualna (antropimim i chrematonimim) w diachronii i synchronii, historia języka polskiego, leksykologia, dokumentalistyka, socjolingwistyka.